

САЦЫЯЛЬНАЕ І НАЦЫЯНАЛЬНАЕ Ў АСПЕКЦЕ МАСТАЦКАГА ЎСПРЫМАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ДРАМЫ XX – ПАЧАТКУ XXI СТСТ.

А. В. Бармоціна, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

У аспекце мастацкага ўспрымання беларускай гістарычнай драмы XX – пачатку XXI стст. можна акрэсліць сацыяльныя і нацыянальныя тэндэнцыі.

Досыць часта паняцце пра сучаснасць твора звязваецца з яго актуальнасцю, надзённасцю, сацыяльнай вастрынёй, палемічнасцю, здольнасцю выклікаць грамадскі рэзананс.

Тэатральнае відовішча не існуе, як правіла, у адрыве ад гістарычнага, сацыяльнага асяроддзя, нават калі драматург свядома дэкларуе пазіцыю «чыстага характа», мастацтва дзеля мастацтва, хаця б таму, што п'еса – твор для сцэны, для чытача і гледача.

Публіцыстычнасць, сацыяльная актыўнасць, дыдактыка не самамэта драматургіі, але пры пэўных умовах яны не прырачаць мастацкасці твораў. Сведчанне таму – шматлікія ўзоры драматургічнай класікі. Напрыклад, дыдактычныя, папулярызатарскія і інтэлектуальныя магчымасці драматургіі, яе сацыяльныя функцыі раскрыліся дзякуючы драматургу, лаўрэату Нобелеўскай прэміі Бернарду Шоў.

Б. Шоў – пачынальнік і паслядоўнік «праблемнай п'есы», пашыральнік публіцыстычных, сацыяльна-крытычных магчымасцей драматургіі. Ён лічыў, што тэатральнае відовішча – не толькі спосаб забаўкі (адпачынку, разрыўкі), але і свайго роду трыбуна, дыскусійны клуб, «Гайд-парк». Пісьменнік вырашаў праблемы вайны і міру, сацыяльнай няроўнасці, дэмакратычных правоў і свабод чалавека. Драматургічнай класікай сталі творы «Святая Іаанна», «Вазок з яблыкамі», «Пігмаліён»...

Хрэстаматычнымі сталі творы нямецкага драматурга Бертальда Брэхта – вынаходцы асноватворных прынцыпаў «эпічнага тэатра». Яго творы, зараджаныя сацыяльнай крытыкай, антываенным пафасам, такія, як «Матухна Кураж», «Што той салдат, што гэты», «Трохграшовая

опера», трывала ўвайшлі ў класічны рэпертуар шэрагу еўрапейскіх тэатраў, добра прыжыліся і на беларускай сцэне. У сцэнічным прачытанні гэтых твораў пераважае арыентацыя на універсальнае, адвечнае.

Адным з першых беларускіх крытыкаў, які тэарэтычна абгрунтаваў прызначэнне драматургіі і тэатра ў вырашэнні грамадскіх, агульнанацыянальных, культурных задач, быў Максім Гарэцкі. У артыкуле «Наш тэатр» (1913 г.) ён звязваў значную ролю тэатра ў нацыянальным жыцці з асаблівасцямі беларускага менталітэту. М. Гарэцкі верыў ва ўсёмагутную, ачышчальную і адраджэнскую ролю тэатра. Ён вылучыў некалькі функцый тэатра, абгрунтаваў значнасць «чыстай» эстэтыкі і характа. Аўтар пісаў, што задача беларускай драматургіі – «паказаць з беларускай сцэны другім народам зямным, што за народ такі ёсць беларусы, што маюць яны не толькі «очень смешные анекдоты и весьма странные суеверия», а і нешта палепш жарту і забабонаў, нешта гэткае, прад чым прыемна адчыніцца агульналюдская скарбніца векавечных здабыткаў культуры і цывілізацыі...» [5, с. 172]. Тэарэтычныя высновы М. Гарэцкага застаюцца актуальнымі на сённяшні дзень.

Мастацкасці твора сама па сабе не шкодзіць публіцыстычнасць, нават акцэнтаваная, надзеленая экспрэсіўнымі якасцямі, пры ўмове агульнай арыентацыі на праблемнасць, значнасць тэматыкі, маштабнасць драматургічнага таленту.

Асноўным кірункам развіцця гістарычнай драмы ў XX – пачатку XXI стагоддзяў стала актыўнае ўзаемадзеянне з іншымі жанрамі. Вельмі істотным ў гістарычнай драме становіцца ўплыў трагікамедыі і трагедыі. Канфлікт у гістарычнай драме страчвае знешнюю вастрыню, і акцэнт часта пераносіцца на адлюстраванне ўнутранага стану героя. Супрацьстаянні раскрываюцца альбо ў трагічным, альбо ў трагікамічным ключы, у абодвух выпадках знаходзячы «прынцыповую невырашальнасць» [12, с. 11].

Неабходна падкрэсліць, што канфлікт, які звязаны са спробаю разабрацца ў чалавечай душы, спасцігнуць яе вытокі, лёг у аснову ўсёй гістарычнай драматургіі XX – пачатку XXI стагоддзяў. У гістарычнай драматургіі ўзмацняецца псіхалагічны і філасофскі пачатак, на аснове якога адносіны паміж асобай і грамадствам, асобай і сусветам атрымліваюць новае прачытанне на ўзроўні ўсіх жанраў.

Тыпалогія канфліктаў у гістарычных драмах вырашаецца на аснове адносін «асоба-грамадства», якія могуць мець гарманічны, антаганістычны ці апасродкаваны характар.

Гарманічныя ўзаемаадносіны паміж асобай і грамадствам рэалізуюцца ў п'есах з гераічным тыпам канфлікта. Антаганізм

праяўляецца ў п'есах з сацыяльным тыпам канфлікта, які мае гістарычны і палітычны падтыпы. Апасродкаваныя адносіны паміж асобай і грамадствам рэалізуюцца ў п'есах з псіхалагічным і філасофскім тыпам канфлікта. Назіраецца ўвага да адлюстравання ўнутранага стану персанажа, дзе канфлікт мае ўнутраны характар.

У п'есах з філасофскім тыпам канфлікта акцэнт робіцца на межчасавых, універсальных праблемах маральна-этычнага, філасофскага характара, якія суправаджаюць узаемаадносіны паміж асобай і сусветам.

Так, да гістарычнай драмы з героіка-філасофскім тыпам канфлікта (пафас – драматызм і трагізм) можна аднесці творы У. Караткевіча «Званы Віцебска», «Маці ўрагану», «Кастусь Каліноўскі», «Калыска чатырох чараўніц», І. Ісачэнка «Купалінка» і «Мурын двор» – драмы з гераічным тыпам канфлікта (пафас – драматызм), А. Петрашкевіча «Напісанае застаецца», «Прарок для Айчыны» – драмы з сацыяльна-філасофскім тыпам канфлікта (пафас – драматызм), К. Губарэвіча «Брэсцкая крэпасць», «Галоўная стаўка», А. Маўзона «Канстанцін Заслонаў», І. Мележа «Дні нараджэння», П. Глебкі «Свет з Усходу» – драмы з гераічным тыпам канфлікта (пафас – гераізм), В. Быкава «Апошні шанс», «Рашэнне», А. Дударова «Выбар» і іншыя – драмы з гераічным, псіхалагічным, сацыяльна-псіхалагічным тыпам канфлікта.

Да гісторыка-біяграфічнай драмы належаць «Кастусь Каліноўскі» Е. Міровіча, «Скарынін сын з Полацка» М. Грамыкі і іншыя. Значнасць гэтых твораў у тым, што пошук нацыянальнага характару ў іх звязаны не з абагульненым сацыяльным тыпам, а з яркай чалавечай індывідуальнасцю.

Цікавасць да адвечных маральных, духоўных каштоўнасцей можна лічыць новай, недастаткова праяўленай, але выразнай тэндэнцыяй, якая, думаецца, абумовіць далейшае развіццё беларускай гістарычнай драматургіі і ўсяго пісьменства ўвогуле.

Важнасць стварэння канону гістарычнай драмы ў нацыянальным пісьменстве абумовіла звяртанне пісьменнікаў як да традыцый класічнай сусветнай драматургіі (маналітная канцэпцыя героя, рэпертуарныя характары, прыарытэт сітуацыі над характарам, знешні традыцыйны канфлікт, закрытая драматургічная форма: адзінства часу, месца і дзеяння, непарушнасць міжжанравых межаў), так і да айчынай класікі (індывідуалізацыя, нацыяналізацыя і міфалагізацыя гістарычнага шляху беларускай гісторыі, выкарыстанне прыему праспекцыі і рэтраспекцыі, «інтэртэкстуальных гістарычных сюжэтаў і тэм» [18,

с. 5]), але ў вялікай ступені для беларускай драмы характэрна і наватарства.

Наватарства беларускай гістарычнай драмы параўнальна з класічным канонам характарызуецца:

- рэдукцыяй знешняга, аб'ектыўнага дзеяння, выцясненне яго ўнутраным, суб'ектыўным;
- заменай аб'ектыўнага канфлікту невырашальна субстантыўным канфліктам;
- заменай закрытай драматычнай структуры адкрытай;
- адмаўленнем схемы герой/антыгерой;
- увядзеннем падтэкставых і надтэкставых плыняў дзеяння;
- трансфармацыяй традыцыйных жанравых канонаў;
- эклетызмам жанравай прыроды.

Пошук мінулага як сучаснай рэальнасці – метадалагічна вельмі складаны і разам з тым вельмі апраўданы напрамак творчага мыслення. Сум па мінуламу, што схавала сваё рэальнае аблічча ў стагоддзях, наогул уласцівы літаратурнай свядомасці. Асабліва адчуваюць гэты сум пісьменнікі «гістарычнага тыпу погляду на свет» [1, с. 112].

У беларускай гістрычнай драме канца XX – пачатку XXI стст., як ўвогуле ў драматургіі, найбольш тыповай і прадуктыўнай мадэллю тэкстабудовы з'яўляецца рымейк.

Менавіта ў рымейку адбываецца дэканструкцыя класічных твораў, пераасмысленне і трансфармацыя першакрыніц на ўзроўні жанру, сюжэта, праблематыкі, герояў, ідэі. Найбольш характэрныя для беларускай гістарычнай драмы такія тыпы рымейкаў, як рымейк-матыў, рымейк-кантамінацыя, рымейк-сіквел, рымейк-пародыя, рымейк-рэпрадукцыя. У п'есах Р. Баравіковай, С. Кавалёва, А. Дударава, І. Чыгрынава, А. Петрашкевіча інтэркантэкстуальная мадыфікацыя класічнай літаратуры кардынальна відазмяняе яе паэтыку: у ёй замацоўваюцца новыя тыпы персанажаў, жанравы эклетызм, мадыфіцыруецца тып канфлікта, сюжэт.

Інтэртэкстуальнымі гістарычнымі п'есамі з'яўляюцца такія драмы, як «Гора і слава (Русь Кіеўская)» А. Петрашкевіча, «Звон – не малітва» І. Чыгрынава, «Палачанка» А. Дударава. Выкарыстоўваючы гістарычныя хронікі, беларускія драматургі па-рознаму інтэрпрэтуюць гісторыю ўзаемаадносін полацкай княгіні Рагнеды і наўгародскага князя Уладзіміра. Заўважым, што названыя аўтары бяруць з гісторыка-літаратурных матэрыялаў некаторыя факты з мэтай актуалізаваць сэнс, адзначыць непарыўнасць часоў, раскрыць тыя праблемы, якія зноў сталі актуальнымі ў цяперашнім сусвеце.

Да інтэртэкстуальнай гістарычнай п'есы адносіцца твор А. Курэйчыка «Пане Коханку», які напісаны ў жанры мастацкага вымыслу. Дзеянне спектакля адбываецца ў XVII стагоддзі, пасля раздзелу Рэчы Паспалітай. Галоўны герой твора Караль Станіслаў Радзівіл атрымаў сваю мянушку, таму што менавіта так, па-добраму ён звяртаўся да ўсіх – «пане коханку». Ён з'яўляўся адным з самых багатых і ўплывовых магнатаў Вялікага Княства Літоўскага.

На першы погляд вясёлы, лёгкі на ўспрыманне твор нясе ў сабе вялікі нацыянальна-філасофскі сэнс, асноўная думка якога – «ці будуць лятаць беларусы, ці з'явіцца ў іх крылы». Лейтматыў крылаў праходзіць праз увесь твор, надаючы яму антычную сімволіку (адразу згадваецца Ікар з міфалогіі). У творы арганічна спалучаюцца біблейская сімволіка (анёл з крыламі), біблейскія фразеалагізмы («час раскідваць каменне і час збіраць яго»); гульня з тэкстам, успрыманне якога патрабуе ад чытача глыбокіх ведаў у галіне гісторыі, культуры, музыкі; прыёмы «тэатра ў тэатры», «гісторыі ў гісторыі». Вынаходлівы рэжысёр-пастаноўшчык спектакля С. Кавальчык выкарыстоўвае прыём, у якім эпілог раскажваецца самімі героямі, яркія дэкарацыі, жывую прафесійную музыку (творы Й. Гайдна, Я. Галанда, Л. Вольскага), што яшчэ больш узмацняе дынаміку твора і, зразумела, ўражанне ад яго. Увогуле гэты твор характэрызуецца актуальнасцю закранутай тэмы, арганічнасцю формы і зместу.

У драматургічным і тэатральным працэсах адбываюцца станоўчыя зрухі, якія сведчаць пра добрую перспектыву беларускай п'есы. Узрастае цікавасць аўтараў да гісторыі, якая ўзнаўляецца ў шчыльных стасунках з сучаснымі рэаліямі... У развіцці драмы назіраецца тэндэнцыя да інтэлектуалізацыі, праблемнасці, сацыяльнай вастрыні і мастацкага эксперымента. Таму, як адзначае Т. Ратабыльская, «сучасная герменеўтыкай, драматургі не ствараюць канцэптуальную гістарычную драматургію, для іх гісторыя – гэта не столькі жыццёвая плынь мінуўшчыны, колькі крыніца сюжэтаўтварэння і фантазіі» [15, с. 26].

Сучасная тэатральная публіка з задавальненнем глядзіць пастаноўкі беларускіх драматургаў канца XX стагоддзя. Асаблівым поспехам карыстаюцца творы на гістарычную тэматыку, меладрамы канца XX стагоддзя (найперш творы А. Дударова, Р. Баравіковай, А. Курэйчыка).

Гісторыя жыцця персанажаў драмы стваралася праз выкарыстанне аўтарамі аналітычнай кампазіцыі: рэдукцыі сцэнічнага дзеяння да моманту катастрофы і пашырэнні пазадзейнаснага плану твора праз выкарыстанне мастацкіх прыёмаў эпасу (рэтраспекцыя, адкрыты фінал) і лірыкі (музычнасць, асацыятыўнасць, паўзы, паўтор настроевых

лейтматываў). На думку Т. Команавай, «віртуалізацыя гісторыі становіцца адной з важных адметнасцей гістарычнага спектакля канца XX стагоддзя ўвогуле» [11, с. 109].

Увядзенне падтэксту трансфармавала драматургічнае дзеянне ў двухузроўневую структуру: паверхневы ўзровень утварала знешняе дзеянне – быт персанажаў; глыбінны – свет іх унутраных перажыванняў, быццё. На фоне знешняй беспадзейнасці, статуарнасці дзеяння менавіта падтэкст становіўся спосабам рэалізацыі напружанага ўнутранага дзеяння ў п'есе, сродкам псіхалагічнай характарыстыкі персанажаў [15, 7].

У беларускую літаратуру прыходзіць новая генерацыя аўтараў (С. Кавалёў «Легенда пра Машэку», М. Клімковіч «Нагавіцы Святога Георгія» і іншыя), ствараюцца творы, якія накіраваны ўзнавіць лепшыя нацыянальныя і сацыяльныя рысы нашага народа, абудзіць свядомасць, вывучыць гісторыю і зрабіць для сябе пэўныя вынікі. Разгледжаныя аспекты даследавання красамоўна сцвярджаюць, што трэба вучыцца на памылках мінуўшчыны, самаразвівацца і дапамагаць іншым.

1. Аўдоніна, Т. В. Жыць на зямлі...//Філасофія быцця ў драматургіі А. Дударава і класічная трагедыя : Зборнік матэрыялаў навукова-практычнай канферэнцыі па выніках фестывалю нацыянальнай драматургіі імя В. І. Дуніна-Марцынкевіча. – Бабруйск, 2001. – С. 111 – 117.

2. Беларуская драматургія. Вып.7. – Мінск, 2006.

3. Васючэнка, П. Аляксей Дудараў // Гісторыя бел. літ. XX стагоддзя. – Том 4. – Кн.2 (1986 – 2000).-Мінск, 2003. – С.649 – 674.

4. Васючэнка, П. Сучасная беларуская драматургія. — Мінск, 2000.

5. Гарэцкі, М. Творы. – Мінск, 1990.

6. Драбень, Ф. В. Беларуская драматургія к. XX – пач. XXI ст. : жанра-стылёвыя тэндэнцыі : Аўтарыферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. –Мінск, 2007.

7. Драма; драматургія; Драматычная паэма // Тэатральная Беларусь: Энц. : У 2 т. Т.1.- Мінск, 2002. – С. 370 – 374, 376 – 377.

8. Дудараў, А. Крыж : Зборнік п'ес. – Мінск, 2002.

9. Казлоўская, М. М. Рэцэпцыя “новай драмы” ў беларускай драматургіі першай чвэрці XX стагоддзя : Аўтарыферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. –Мінск, 2008.

10. Ковель, У. А. Мастацкі свет драматургіі Ф. Аляхновіча : Аўтарыферат нацыянальнай АН РБ інстытута літаратуры і мовы імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск, 2005.

11. Команава, Т. Гістарычныя п'есы Аляксея Дударава і іх сцэнічны лёс// Сучасная беларуская драматургія : Зборнік матэрыялаў навукова-творчай канферэнцыі. – Мінск, – 2004. – С. 109 – 118.

12. Канторович, О. К. Жанровые модификации в драматургии (на материале белорусской и английской литературы 1950 – 1970-х гг.) :

Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Минск, 2008.

13. Котович, Т. В. Структура хронотопа театрального произведения// Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова» : Сборник научных статей. – Том. 7 – Витебск, 2008. – С. 180–201

14. Лаўшук, С. С. Драматургія // Гісторыя бел. літ. XX стагоддзя. – Том 4. – Кн. 2 (1986 – 2000). – Мінск, 2003. – С. 88 – 116.

15. Ратабыльская, Т. Герменеўтыка і сучасная драматургія // Дыялогі вякоў : Зборнік матэрыялаў навукова-практычнай канферэнцыі па праблемах сучаснай беларускай драматургіі. – Мінск, 2000. С. 26 – 36.

16. Сальнікава, К. Г. Драматургія Аляксея Дударова: класічныя традыцыі і наватарства : Аўтарыферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. –Мінск, 2005.

17. Сучасная беларуская драматургія. – Мінск, 2009.

18. Таразевіч, А. Г. Интертекстуальность как текстообразующий фактор в русской и белорусской драматургии конца XX – начала XXI в. : Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Мінск, 2010.